

Wieczysta archiwizacja w polskich czasopismach otwartego dostępu w świetle danych z Directory of Open Access Journals

Natalia Pamuła

ORCID 0000-0002-0686-7268

Przemysław Krysiński

ORCID 0000-0001-7946-3515

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Abstrakt:

Teza/cel: Długoterminowa (wieczysta) archiwizacja treści jest niezwykle ważna, aby zachować dostęp do wiedzy naukowej i dziedzictwa kulturowego. W świetle badań dotyczących tzw. znikających czasopism (ang. *vanished journals*) tematyka ta stała się jeszcze ważniejsza, zwłaszcza dla czasopism otwartych.

Metoda: Zastosowano metodę wielokrotnego studium przypadku. Postanowiono prześledzić deklaracje polskich czasopism otwartego dostępu zarejestrowanych w Directory of Open Access Journals w zakresie wieczystej archiwizacji. Za pomocą filtrów dostępnych w bazie wyselekcjonowano polskie czasopisma, a następnie z autopsji zebrano dane na temat ich deklaracji w zakresie polityki wieczystej archiwizacji (informacja o serwisach, repozytoriach). Wykorzystano dane z ostatnich 5 lat (ponad 250 tytułów na ponad 858 zaindeksowanych w bazie).

Wnioski: Duża część polskich czasopism zaindeksowanych w DOAJ nie zadeklarowała polityki długotrwałej archiwizacji treści w żadnym z serwisów rekomendowanych przez DOAJ w latach 2020–2024 (zgodnie z serwisami rekomendowanymi przez „Keepers Registry”). Serwisami wskazywanymi przez te redakcje/wydawców, które taką politykę zadeklarowały, są najczęściej PKP PN, CLOCSS, LOCKSS, Portico oraz Internet Archive. Nie odnotowano znaczącego powiązania pomiędzy modelem biznesowym czasopisma (np. „Article Processing Charges”) a polityką archiwizacji treści. Niepokoi fakt, że część redakcji czasopism zarejestrowanych w DOAJ nie zadeklarowała żadnej polityki długotrwałej archiwizacji własnych treści.

Oryginalność/Wartość poznawcza: Stan archiwizacji wieczystej polskich czasopism otwartego dostępu nie był do tej pory przedmiotem szerszych badań. Jest to przyczynek do poszerzenia badań nad znikającymi czasopismami na polskim gruncie naukowym.

Słowa kluczowe

Czasopisma naukowe. Open Access. Otwarty dostęp. Wieczysta archiwizacja.

Tekst wpłynął do Redakcji 3 września 2025 r.

1. Wprowadzenie

Jak zauważyły Eugenia Beh i Jane Smith (2012), odpowiednie zabezpieczenie zbiorów bibliotecznych jest uważane za jedną z najważniejszych funkcji bibliotek. Oznacza nie tylko stały dostęp do zasobów, niezależnie od tego, czy zostały zakupione, czy zasubskrybowane, ale także obejmuje archiwizację i wieczysty dostęp do nich. Dotyczy to również tych tytułów, które z różnych względów przestały się ukazywać.

Podczas gdy archiwizacja odnosi się do przechowywania informacji, wieczysty dostęp wiąże się z prawem biblioteki do korzystania z licencjonowanych czasopism elektronicznych – wcześniej subskrybowanych – po zakończeniu okresu subskrypcji (lub już nieistniejących). Jak podkreślają obie badaczki, w kontekście dostępu do czasopism elektronicznych współczesne środowisko cyfrowe stanowi nie lada wyzwanie, zarówno dla bibliotekarzy, jak i całego środowiska naukowego. O ile w poprzednich dekadach zawartość prenumerowanego pisma można było zarchiwizować w formie fizycznej – oprawionego zbioru numerów lub egzemplarza utrwalonego za pomocą mikrofilmu, o tyle w przypadku dzisiejszych czasopism elektronicznych kwestia wieczystej archiwizacji wymaga dużo większego zaangażowania, zwłaszcza w odniesieniu do tych tytułów, które z różnych względów przestały być sybskrybowane przez bibliotekę lub zniknęły z rynku wydawniczego (Beh and Smith, 2012).

Zgodnie z definicją Inicjatywy Zarządzania Zasobami Elektronicznymi Federacji Bibliotek Cyfrowych, wieczysta archiwizacja to „prawo do stałego dostępu do materiałów objętych licencją, opłaconego w okresie obowiązywania umowy licencyjnej” (Carr, 2010). Według Grzegorza Gmiterka zaś jest to „zbiór wszystkich procesów służących zapewnieniu ciągłości dostępu do materiałów należących do dziedzictwa cyfrowego w okresie, w którym ciągłość taka jest pożądana” (Gmiterek, 2013). Pojawia się zatem pytanie, w jaki sposób zapewnić dostęp do treści i jak rozwiązać problem zabezpieczenia zawartości periodyków w sposób dogodny nie tylko dla bibliotek, ale przede wszystkim naukowców, którzy nie są wyłącznie twórcami, ale także odbiorcami zawartości czasopism wydawanych w wersji cyfrowej.

Gmiterek (2013) zwraca uwagę na kwestię dostępności archiwizowanych długoterminowo kopii dokumentów, a szczególnie na zachowanie środków, które zapewnią przyszłym użytkownikom dostęp do „autentycznej treści dokumentu cyfrowego” i będą umożliwiały im wykorzystanie go zgodnie z pierwotnym celem, w którym został stworzony, niezależnie od zmieniających się formatów, technologii i trybów dostępu.

Parametrami, które wydają się być także kluczowe z punktu widzenia dostępu do materiałów archiwalnych w opinii Anety Januszko-Szakiel (2009), jest ich integralność oraz autentyczność. Wiąże się to według autorki z ich kompletnością i odpornością na nieupoważnione i niewłaściwe modyfikacje, wśród których wymienia celowe działanie użytkowników nieuprawnionych, błędy i zaniedbania ze strony

użytkowników uprawnionych do korzystania z obiektów archiwalnych, ingerencje spowodowane działaniem wirusów komputerowych lub innego szkodliwego oprogramowania, a także uszkodzenia powstałe w wyniku awarii sprzętu, kanałów komunikacyjnych, zasilania oraz błędów oprogramowania. Warto też zwrócić uwagę na kolejny czynnik użyteczności archiwizowanych zasobów cyfrowych. Januszko-Szakiel (2009) podkreśla, że obok dostępności użyteczność oznacza także możliwość użytkowania zbiorów przez autoryzowanych odbiorców w ramach posiadanych przez nich praw dostępu. Jak zauważa Gmiterek (2013), wobec szybkich zmian w technologiach cyfrowych – które nie omijają także obszaru archiwizacji cyfrowej – dostępność taka może być utrzymywana drogą przenoszenia do nowych, aktualnie wykorzystywanych formatów (migracja), symulacji dotychczasowego środowiska dostępu do materiałów zarchiwizowanych (emulacja) lub poprzez odłączenie danych od nośnika, na którym są one przechowywane i ich ochrona w archiwalnym repozytorium cyfrowym.

Zdaniem Ellen Finnie Duranceau (1998) biblioteki muszą uświadomić sobie, jak wielka odpowiedzialność spoczywa na nich i na wydawcach czasopism. Konieczne jest wypracowanie odpowiedniej strategii, zwłaszcza w przypadku projektów niskobudżetowych, których zawartość nie została w żaden sposób zabezpieczona, np. poprzez umieszczenie w agregatorze e-czasopism. Z reguły firmy odpowiedzialne za wydawanie czasopism deklarują pomoc w zakresie archiwizacji. Problem w tym, że tak naprawdę biblioteka nie ma gwarancji, czy i jak długo taka współpraca będzie się utrzymywała. Badaczka poddaje w wątpliwość dobrą wolę wydawców, którzy z czasem mogą zrezygnować z udziału w procesie wieczystej archiwizacji i niejako pozostawić bibliotekę samą sobie. Opracowanie idealnego modelu zachowania treści czasopism nie jest łatwe, ale przy wykorzystaniu odpowiednich umiejętności bibliotekarzy i zdolności technicznych podmiotów odpowiedzialnych za wydawanie periodyków, jest możliwe. Odrębny problem stanowi przekonanie samych wydawców do tego, by samodzielnie archiwizowali treści, zwłaszcza pochodzące z tych tytułów, które przestają się ukazywać lub z jakichś niezależnych od nich powodów znikają z rynku.

2. Przegląd literatury

Dyskusje nad kwestią długoterminowej archiwizacji publikacji elektronicznych w instytucjach bibliotecznych rozpoczęły się w latach 1993–1995 ubiegłego stulecia. Pierwszą instytucją, w której podjęto działania w tym zakresie, była National Library of Australia, której pracownicy ustalili procedury w zakresie ochrony materiałów zapisanych w postaci elektronicznej. Powołano wówczas grupę Preserving Access to Digital Information (dalej: PADI), której głównym celem było stworzenie narodowej strategii zawierającej wytyczne dla długoterminowej ochrony

dostępności i użyteczności zasobów cyfrowych w Australii. Powstał także serwis internetowy, który posłużył nie tylko jako platforma informująca o działaniach nowo powołanego organu, ale także forum wymiany informacji w zakresie współpracy między przedstawicielami instytucji zajmujących się tworzeniem, ochroną i udostępnianiem zbiorów.

Równolegle prowadzono prace w Stanach Zjednoczonych, początkowo za pośrednictwem The National Archives and Records Administration (dalej: NARA). Rozpoczęto prace nad przygotowaniem programu „Electronic Records Archives” (dalej: ERA), w które zaangażowała się także Biblioteka Kongresu, zainteresowana archiwizacją zbiorów bibliotecznych „American Memory”. W latach 1996–2000 realizowano projekt pod nazwą „National Digital Library Program”, a w 2000 roku Kongres Stanów Zjednoczonych zatwierdził amerykański program ochrony zasobów cyfrowych – „National Digital Information Infrastructure and Preservation Program” (dalej: NDIIPP).

Jeśli chodzi o Europę, pierwsze dyskusje na temat wieczystej archiwizacji zawartości periodyków pojawiły się w Holandii i Niemczech w połowie lat 90. ubiegłego stulecia. W latach 1998–2000 rozpoczęły się bardziej zaawansowane prace w tym zakresie. Warto odnotować także działania Brytyjczyków, którzy w 2001 roku powołali organ zajmujący się ochroną narodowego zasobu cyfrowego – Digital Preservation Coalition (dalej: DPC).

Jeśli chodzi o Polskę, kwestia długoterminowej archiwizacji także wymaga większej uwagi i zaangażowania ze strony bibliotek i wydawców czasopism. O ile projekty mające na celu digitalizację zbiorów są od dawna realizowane i to z dużym powodzeniem, o tyle inicjatywy mające na celu zarchiwizowanie cyfrowego materiału wdrażane są niechętnie albo incydentalnie. Wynika to przede wszystkim z braku dostatecznej wiedzy w tym zakresie oraz niewypracowania standardów, które mogłyby posłużyć w wielu instytucjach (Januszko-Szakiel, 2010).

Wśród badaczy zajmujących się tematyką długotrwałej lub wieczystej archiwizacji, wielu skupia się na kwestiach uregulowania praw odnośnie do licencji na korzystanie z zasobów elektronicznych. Przykładowo, Michelle Polchow (2021) zauważył, iż zmiany w zakresie zasad świadczenia usług subskrypcyjnych zwróciły uwagę odbiorców usług bibliotecznych na kwestię archiwizowania treści. Poza tym niewiele instytucji jest świadomych oczekiwań swoich odbiorców oraz roli, jaką muszą pełnić w zakresie utrzymania trwałego dostępu do informacji. Biblioteki mogą zachęcać posiadaczy praw autorskich do udziału w projektach archiwizacyjnych, jednak w praktyce dzieje się to niezwykle rzadko. Dotyczy to także publikowania w otwartym dostępie.

Z drugiej strony warto zauważyć, że wiele bibliotek nadal podchodzi do tematu subskrypcji periodyków i wieczystej archiwizacji z dużym dystansem (Meddings, 2011). Jak podkreśla Eileen Gifford Fenton (2006), większość instytucji nie chce przeznaczać zbyt wielu środków finansowych na te cele, nadal priorytetowo

traktując zakup czasopism w wersji tradycyjnej. Jak zauważa badaczka, zapotrzebowanie bibliotek na zasoby drukowane utrzymuje się na wysokim poziomie, więc wydawcy naukowcy są ograniczeni w swoich możliwościach zmniejszenia inwestycji w produkcję i dystrybucję materiałów drukowanych. Aby umożliwić zarówno bibliotekom, jak i wydawcom zmianę sytuacji w tym zakresie, konieczne jest wypracowanie niezawodnych rozwiązań w zakresie archiwizacji elektronicznej. Zdaniem Patricka J. Carra (2010), zmieniają się formaty, narzędzia i przepływy pracy, ale cel pozostaje niezmienny – zapewnienie stałego dostępu do informacji dla obecnych i przyszłych pokoleń. Badacz zwraca uwagę, że biblioteki powinny wychodzić na przeciw oczekiwaniom przyszłych użytkowników. W miarę rosnącego dostępu do zasobów elektronicznych, niezbędne staje się ustalenie zasad współpracy zwłaszcza z konsorcjami odpowiedzialnymi za prowadzenie platform archiwizacyjnych.

Martin Paul Eve (2024) zauważa, że pomimo zaawansowanych rozwiązań technologicznych wdrażanych w wielu obszarach, nadal cyfrowe przechowywanie wydawnictw ciągłych nie jest traktowane priorytetowo. Znaczna część (około 28%) artykułów z czasopism naukowych z DOI wydaje się całkowicie niezachowana w archiwach. Problem dotyczy nie tylko czasopism akademickich. Jako jeden z wielu powodów odpowiedzialnych za taki stan rzeczy, badacz wskazuje obawy związane z formatem, w jakim mają być przechowywane materiały. Należy zauważyć, iż cyfrowa konserwacja jest procesem kilkustopniowym, rozłożonym w czasie. Ponadto wymaga ciągłego reinwestowania oraz odpowiedniego nakładu pracy, by zapewnić stałą ochronę i dostęp do informacji.

Warto odnotować, iż w ostatnich latach pojawiło się kilka inicjatyw służących wieczystej archiwizacji zawartości czasopism. Wystarczy wspomnieć o Programie LOCKSS („Lots of Copies Keep Stuff Safe”). Oferuje on zdecentralizowaną i rozproszoną konserwację, bezproblemowy, wieczysty dostęp i archiwizację autentycznej, oryginalnej wersji treści i dzieła w modelu *open source* (LOCKSS Program, b.d.). LOCKSS został uruchomiony przez Biblioteki Uniwersytetu Stanforda w 1999 roku, a jego rozwój był ściśle związany z potrzebami społeczności bibliotecznej i naśladował tradycyjny system konserwacji oparty na papierze, w którym kilka kopii poszczególnych fragmentów treści jest dystrybuowanych na całym świecie, tak aby materiał pozostał dostępny w przypadku utraty lub zniszczenia jednego z dostępnych egzemplarzy (LOCKSS Program, b.d.). W podobny sposób LOCKSS zapewnia stały dostęp w czasie rzeczywistym do materiałów cyfrowych, wykorzystując do tego rozproszoną sieć *peer-to-peer*. W praktyce odbywa się to w ten sposób, że po uzyskaniu zgody wydawcy, poszczególne biblioteki lub ich partnerzy budują lokalne archiwa swoich kolekcji OA i subskrypcyjnych. Jednocześnie każda biblioteka działa w systemie jako jedna z wielu i ma łączność z pozostałymi jednostkami uczestniczącymi w sieci. W przypadku uszkodzenia lub utraty kopii, może być ona natychmiast naprawiona lub zastąpiona kopią pochodzącą z innej biblioteki. Gdy zachowane treści staną się niedostępne u wydawcy, LOCKSS znosi ograniczenia

i zapewnia dostęp każdemu użytkownikowi. Od czasu pierwszego uruchomienia ponad dwie dekady temu, LOCKSS stał się jednym z najczęściej wykorzystywanych programów konserwacji wśród instytucji akademickich.

Kolejne narzędzie – CLOCKSS – powstało w 2006 roku z inicjatywy Private LOCKSS Networks. Podobnie jak poprzednik, oferuje ciągłą konserwację treści, dzięki czemu pozostają one dostępne nawet w momencie, gdy staną się niedostępne za pośrednictwem wydawcy. Z technologii LOCKSS korzysta także „PKP Preservation Network” (dalej: PKP PN). Jest to program długotrwałej archiwizacji cyfrowej wdrożonej przez serwis Public Knowledge Project (PKP) zarządzający otwartym systemem publikacji czasopism znanym pod nazwą Open Journal System (OJS). Działania archiwizacyjne były planowane przez PKP od 2014 roku, a zaoferowano je wydawcom korzystającym z OJS na przełomie lat 2015–2016. PKP PN wyróżnia dwa typy działań wyzwalających, których konsekwencją jest import treści archiwizowanych do jednej lub kilku instancji OJS utrzymywanych przez instytucje członkowskie PKP. Pierwszym takim zdarzeniem może być powiadomienie przez menedżera czasopisma OJS o zaprzestaniu wydawania i utrzymywania czasopisma przez wydawcę, a drugim – zaprzestanie wpłat do PKP PN po okresie bezczynności publikacyjnej (*PKP Preservation Network*, b.d.). PKP PN stosuje zautomatyzowane techniki wykrywania potencjalnego zdarzenia inicjującego i kontaktuje się z czasopismem w celu potwierdzenia statusu publikacji. PKP PN oferuje archiwizację czasopism, które korzystają z odpowiednio wysokiej wersji OJS (v. 3.1.2 lub nowszej), mają zarejestrowany ISSN oraz opublikowały co najmniej jeden artykuł. Archiwizowanie w serwisie odbywa się metodą automatyczną przez wtyczkę w OJS i jest bezpłatne dla instytucji korzystających z tego systemu.

Innym rozwiązaniem coraz częściej wdrażanym przez biblioteki na świecie jest Portico, zarządzane wspólnie przez komitet doradczy składający się z bibliotekarzy i wydawców. Platforma została uruchomiona przez organizację Ithaka w 2005 roku. Podobnie jak wcześniej zaprezentowane narzędzia, Portico zapewnia dostęp do treści wyzwalanych. Różnica polega na tym, że materiały objęte płatnym dostępem stają się dostępne wyłącznie dla bibliotek uczestniczących w Portico, niezależnie od tego, czy miały subskrypcję wyzwalanego tytułu, czy nie. Portico obejmuje blisko 34 tysiące czasopism. W przeciwieństwie do systemów opartych na LOCKSS, Portico działa jako scentralizowane archiwum i nie wymaga od bibliotek konieczności utrzymywania własnych serwerów. Wiąże się to jednak z wyższymi nakładami finansowymi, na które nie wszystkie biblioteki mogą sobie pozwolić (Laakso *et al.*, 2021).

Oprócz wspomnianych tu serwisów zapewniających długotrwałą archiwizację treści, warto wspomnieć także o inicjatywie będącej globalnym monitorem statusu archiwizacji treści cyfrowych otrzymujących ISSN, czyli e-czasopism i innych zasobów ciągłych – „Keepers Registry”, który funkcjonuje w ramach ISSN Portal. Umożliwia on bibliotekarzom i decydom sprawdzenie, kto zajmuje się daną

treścią e-zasobów, w jaki sposób i z jakimi warunkami dostępu. Wspiera współpracę między agencjami archiwizacyjnymi, które działają jako długoterminowi opiekunowie treści cyfrowych oraz dąży do zwiększenia świadomości o znaczeniu archiwizacji treści cyfrowych dla zachowania dziedzictwa kulturowego i naukowego (*About Keepers Registry*, b.d.). Oprócz wspomnianych wcześniej serwisów długotrwałego zabezpieczenia treści cyfrowych, „Keepers Registry” zbiera dane z takich inicjatyw i instytucji, jak m.in. British Library, Internet Archive, Library of Congress, chińskiego Narodowego Programu Archiwizacji Cyfrowej, a także bibliotek narodowych Francji, Szwajcarii, Holandii i Hiszpanii (*Information about archiving agencies...*, b.d.).

3. Długotrwała archiwizacja cyfrowa a czasopisma otwartego dostępu – wstęp do dyskusji

Niniejszy tekst prezentuje wyniki badań nad archiwizacją wieczystą deklarowaną przez polskie czasopisma naukowe indeksowane w Directory of Open Access Journals. Przed przejściem do omówienia wyników, warto jednak przyjrzeć się rozumieniu otwartego dostępu oraz powiązaniu tej tematyki z poruszonymi na łamach artykułu kwestiami długotrwałej archiwizacji cyfrowej.

W literaturze naukowej funkcjonuje wiele definicji otwartego dostępu, biorących pod uwagę różne czynniki związane z czynnością otwartego udostępniania. Definicje te uwzględniają kwestie pierwotnej lub wtórnej otwartości (tzw. złota i zielona droga), a także warunki prawne otwartości treści, które dotyczą przejrzystości w obszarze dysponowania zakresem praw autorskich do tekstu. W obszarze prawnym mówi się o dostępie otwartym *gratis*, w którym udostępniona w internecie treść funkcjonuje na zasadach dozwolonego użytku osobistego wynikającego z uregulowań prawno-autorskich. W opozycji do tego sposobu rozumienia otwartości stoi otwarty dostęp *libre*, który pozwala użytkownikom na szersze niż wynikające z dozwolonego użytku korzystanie z treści w ten sposób otwartej, co z reguły sprowadza się do objęcia zasobu licencją otwartą (np. Creative Commons lub otwartą licencją własną wydawcy) i precyzyjnymi zapisami dotyczącymi dysponentów praw autorskich do treści (Suber, 2014; Pamuła-Cieślak, 2017b).

Jak wskazuje Peter Suber (2014), otwarty dostęp został na dość wczesnym etapie dyskusji o tej formie udostępniania treści naukowych zdefiniowany w trzech deklaracjach: budapesztańskiej (Budapest Open Access Initiative, luty 2002 roku), Deklaracji Bethesda (Bethesda Statement on Open Access Publishing, czerwiec 2003 roku) oraz Deklaracji Berlińskiej (Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities, październik 2003 roku). Zawarte w nich trzy definicje podkreślają, że otwarty dostęp ma być szeroki i łatwy, darmowy oraz publiczny (w internecie), by odbiorca treści otwartych mógł je czytać,

ściągać, kopiować, rozprowadzać, drukować, przeszukiwać, zamieszczać odnośniki do ich pełnych wersji, indeksować, przekazywać jako dane do oprogramowania oraz używać w dowolnym innym, zgodnym z prawem celu – bez barier finansowych, prawnych czy technicznych. Ograniczeniem, które dopuszcza tak rozumiany otwarty dostęp, jest zapewnienie autorom pełnej kontroli nad integralnością ich utworów oraz prawa do odpowiedniego uznania ich autorstwa i cytowania ich prac (Suber, 2014).

Powołując się na wspomniane wcześniej deklaracje, szeroko cytowaną w literaturze definicję otwartego dostępu wypracowali Rachel Hardy, Charles Oppenheim, Tim Brody i Steve Hitchcock (2005). Podają oni, że otwarty dostęp to trwały internetowy dostęp do pełnych tekstów artykułów, bezpłatny dla wszystkich użytkowników. Pojawiające się w przywołanych powyżej definicjach przymiotniki „integralny” i „trwały” wskazują w sposób zdecydowany na rolę zapewnienia stałego, nieprzerwanego, niezakłóconego dostępu do treści publikowanych w otwartym dostępie, a taki dostęp zapewnić może jedynie zabezpieczenie w postaci archiwizacji długotrwałej.

Problem ten podejmowany jest w nielicznych publikacjach naukowych. Badania przeprowadzone na zlecenie cOAlition wykazały, że duża liczba czasopism otwartych niezależnie od modelu biznesowego wskazuje, że nie ma przyjętej polityki zapewniającej wieczystą archiwizację treści lub też – opisując swoją politykę długotrwałej archiwizacji cyfrowej – wymienia serwisy, które takiej archiwizacji nie zapewniają (Bosman *et al.*, 2021). Jednocześnie badania pokazują, że treści publikowane w otwartym dostępie znikają w sposób trwały i nieodwracalny – w latach 2000–2019 z internetu w sposób trwały zniknęły treści opublikowane w 174 czasopismach otwartego dostępu (Laakso *et al.*, 2021). Wyniki tych badań stały się także katalizatorem do podjęcia tematu szerszej dostępności długotrwałej archiwizacji cyfrowej w przypadku wydawców czasopism otwartych, których nie stać na inne formy zabezpieczenia. W ten sposób, z inicjatywy zespołu twórców katalogu The Directory of Open Access Journals powstał projekt archiwizacji czasopism otwartego dostępu JASPER (Pamuła, 2024).

4. Cel i metodologia badań

Cel podjętych badań stanowiło prześledzenie danych badawczych dotyczących archiwizacji wieczystej w przypadku polskich czasopism otwartych. Głównym pytaniem badawczym było, jaka liczba polskich czasopism ukazujących się w otwartym dostępie i indeksowanych w Directory of Open Access Journals (dalej także DOAJ) zadeklarowała posiadanie polityki wieczystej archiwizacji, a także w jakim modelu biznesowym się one ukazują. Założono, że pobieranie opłat za publikowanie (ang. *Article Processing Charges*, dalej także APC) może wpływać na politykę

archiwizacyjną periodyku, gdyż można ją sfinansować ze zgromadzonych w ten sposób środków. Zadano sobie również pytanie o to, czy polityka archiwizacyjna czasopism zależy od wydawców. Przyjęto hipotezę, że wydawnictwa mają wpływ na serwis, w którym zarchiwizowano w sposób trwały publikowane treści, gdyż to głównie wydawcy zawierają porozumienia z serwisami archiwizacji wieczystej.

Dane wyselekcjonowano za pomocą filtrów dostępnych w bazie DOAJ bez użycia zapytania. W części bazy gromadzącej informacje o zaindeksowanych czasopismach wybrano filtr kraju wydania (Polska) oraz po kolei ustawiano wybrane lata indeksacji tytułów w bazie: 2020, 2021, 2022, 2023 oraz 2024 (do 15 maja). Warto zauważyć, że nie wszystkie czasopisma wydawane w Polsce są czasopismami związanymi w jakiś sposób z polskimi instytucjami naukowymi bądź szerzej z nauką polską. Wynika to z faktu, że dwa duże wydawnictwa specjalizujące się w publikowaniu czasopism otwartych mają siedzibę w Polsce. Chodzi o DeGruyter i Sciendo (Pamuła-Cieślak, 2017a). Nie zdecydowano się jednak rozgraniczać i rozstrzygać o tych powiązaniach, zatem badanie objęło wszystkie czasopisma zaindeksowane w bazie pomiędzy 1 stycznia 2020 a 15 maja 2024 roku i deklarujące jako kraj wydania Polskę.

Z rekordów pozyskano następujące dane: rok zaindeksowania w DOAJ, tytuł czasopisma, adres rekordu w DOAJ i ISSN, informację o zadeklarowanych przez redakcję serwisach archiwizacji wieczystej lub braku takiej polityki, modelu biznesowym (informacja o pobieraniu opłat od autorów, kwocie pobieranej opłaty lub jej braku) oraz wydawcy czasopisma. Dane pobrano w dniach 15–20 maja 2024 roku, co jest istotne z uwagi na meliorację rekordów nieaktualnych lub przestających spełniać wymagania DOAJ i ewentualne wynikające z tego różnice. W tym okresie Directory of Open Access Journals obejmował 861 tytułów czasopism wydawanych w Polsce, zaś przebadana próba czasopism zaindeksowanych w bazie od 1 stycznia 2020 roku do 15 maja 2025 roku wyniosła 391 periodyków, co stanowi 45% wszystkich czasopism polskich zaindeksowanych w bazie.

5. Wyniki badań

Otrzymane wyniki wskazują na to, że 303 tytuły (77,5%) z 391 polskich czasopism otwartych, zaindeksowanych w DOAJ w badanym okresie, nie zadeklarowały polityki wieczystej archiwizacji w żadnym serwisie. Wśród wszystkich 391 czasopism znalazło się 41 tytułów (10,5%), które wskazały model biznesowy oparty na pobieranych od autorów opłatach. Czasopisma pobierające APC wypadły nieznacznie lepiej pod względem deklarowanej archiwizacji wieczystej od ogółu przebadanych periodyków – 16 z nich (39%) posiada taką politykę, zaś 25 (61%) jej nie zadeklarowało. Szczegółowe dane liczbowe przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Liczba płatnych i bezpłatnych czasopism otwartych wydawanych w Polsce w podziale na posiadające i nieposiadające polityki archiwizacji wieczystej

Polskie czasopisma w DOAJ	Liczba czasopism ogółem	Liczba czasopism płatnych	Liczba czasopism bezpłatnych
	391	41	350
Czasopisma mające politykę wieczystej archiwizacji	88	16	62
Czasopisma bez polityki wieczystej archiwizacji	303	25	278

Źródło: opracowanie własne.

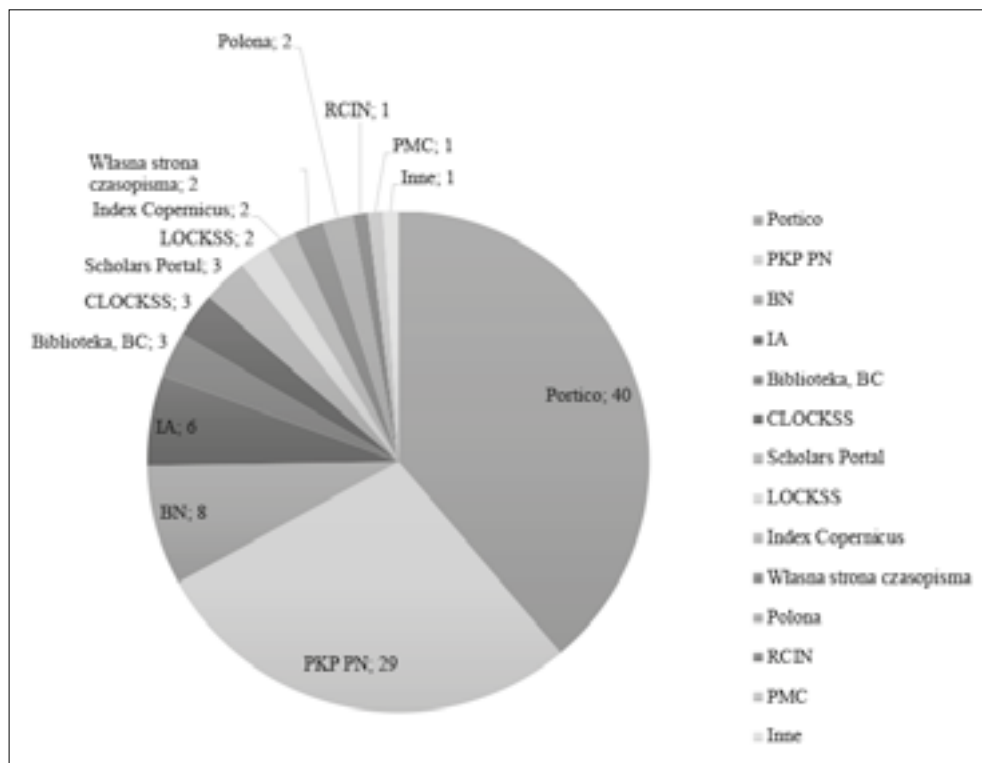
Najczęściej wskazywanym serwisem archiwizacji wieczystej w badanej grupie czasopism jest Portico – 40 wskazań. Zaraz za nim uplasowała się usługa oferowana przez PKP PN – 29 wskazań. Pozostałe wybierane przez czasopisma serwisy archiwizacyjne odnotowane zostały w dużo niższej liczbie, a szczegóły zaprezentowano w tabeli 2 i na wykresie 1¹.

Tabela 2. Liczba polskich czasopism otwartych indeksowanych w DOAJ w serwisach archiwizacji długoterminowej

Serwis archiwizacyjny	Liczba czasopism
Portico	40
PKP PN	29
Biblioteka Narodowa (BN)	8
Internet Archive (IA)	6
Biblioteka/biblioteka cyfrowa (BC)	3
CLOCKSS	3
Scholars Portal	3
LOCKSS	2
Index Copernicus	2
Własna strona czasopisma	2
Polona	2
Repozytorium Cyfrowe Instytutów Naukowych (RCIN)	1
PubMed Central (PMC)	1
Inne	1

Źródło: opracowanie własne.

¹ Należy zauważyć, że suma wskazań ogółem w tabeli 2 (103) jest większa niż liczba czasopism, które posiadają politykę wieczystej archiwizacji (88). Wynika to z faktu, że niektóre rekordy czasopism zawierały deklarację archiwizacji treści publikowanej w czasopiśmie w więcej niż w jednym serwisie tego typu.

Wykres 1. Deklaracje archiwizacji treści przez polskie czasopisma indeksowane w DOAJ w podziale na serwisy

Źródło: opracowanie własne.

Warto zwrócić uwagę, że większość czasopism deklarujących długotrwałą archiwizację treści w serwisie Portico to tytuły ukazujące się nakładem wydawnictw specjalizujących się w publikowaniu treści otwartego dostępu: Sciendo (28 czasopism), DeGruyter (9 czasopism). Wśród nich 16 stanowią czasopisma pobierające APC od autorów artykułów.

Jak wspomniano w serwisie PKP PN treści zarchiwizowało 29 czasopism. W tej liczbie dominują periodyki wydawane przez uniwersytety, w tym przeważają Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego (10 czasopism) i Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza (7 czasopism). Pozostałe czasopisma indeksowane w tym serwisie to także publikacje wydawane na uniwersytetach: Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego (3 tytuły) oraz pojedyncze na Uniwersytetach: Warszawskim, Jagiellońskim i Śląskim, Uniwersytecie Morskim w Gdyni czy Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie. Może być to spowodowane zastosowaniem do publikowania czasopism oprogramowania OJS (ang. *Open Journal Systems*) Public Knowledge Project, który jest także instytucją

odpowiedzialną za archiwizację w PKP PN. Wykorzystanie OJS umożliwia łatwiejsze przygotowanie i przesyłanie zasobów do archiwizacji. Aby archiwizować w PKP PN czasopismo musi korzystać z odpowiedniej wersji OJS (v. 3.1.2 lub nowszej), mieć ISSN, opublikować co najmniej jeden artykuł. Archiwizowanie odbywa się metodą automatyczną (przez wtyczkę w OJS) i jest bezpłatne dla instytucji korzystających z tego systemu, po upewnieniu się, że czasopismo nie korzysta z żadnej płatnej opcji archiwizacji, np. CLOCKSS (PKP Preservation Network, b.d.). Warto tu zauważyć także, że 44 czasopisma z 391 wziętych pod uwagę podczas badania zadeklarowały w zgłoszeniu do DOAJ archiwizację w co najmniej jednym serwisie pobierającym opłaty za tę usługę. Większość z nich (32 tytuły) nie pobiera Article Processing Charges.

6. Wnioski z badań

Na podstawie wyników można zauważyć, że znacząca liczba (77,5%) polskich czasopism otwartego dostępu zaindeksowanych w DOAJ w badanym okresie nie zadeklarowała polityki długotrwałej archiwizacji treści. Nie zachodzi jednak znaczący związek pomiędzy modelem biznesowym czasopisma lub jego wydawcą a deklaracją archiwizacji długotrwałej, choć można zaobserwować regułę, że serwis płatny Portico jest wybierany przez wydawców specjalizujących się w publikowaniu czasopism otwartych, natomiast serwis, który umożliwia darmową archiwizację wieczystą (pod pewnymi warunkami) jest wykorzystywany chętniej przez wydawców związanych z polskimi uczelniami wyższymi.

Tylko 5 czasopism jako jedyny lub jeden z kilku serwisów archiwizacyjnych wskazało Internet Archives. Kilka redakcji zaznaczyło podczas aplikacji do DOAJ opcję „Inne”, w której wskazały serwisy nieprzeznaczone do wieczystej cyfrowej archiwizacji treści i reagowania na zdarzenia wyzwalające (np. własna strona czasopisma, CEJSH, strony bibliotek cyfrowych), co potwierdza wnioski z badań nad czasopismami diamentowymi (Bosman *et al.*, 2021).

W świetle wykonanych analiz i uzyskanych wyników wydaje się, że niezbędna jest edukacja i wsparcie wydawców oraz redakcji czasopism otwartych w zakresie polityki archiwizacji wieczystej, pozyskiwania na nią środków oraz bezpłatnych możliwości zachowania ich zawartości. W przeciwnym razie utracenie dostępu do treści czasopism otwartych na zawsze może stać się zjawiskiem jeszcze bardziej powszechnym i zagrozić także polskim czasopismom naukowym publikowanym w tym modelu.

7. Podsumowanie

Uważność na kwestię długoterminowej archiwizacji treści publikowanych w otwartym dostępie wydaje się sprawą ważną w kontekście zabezpieczenia dostępu do wyników badań naukowych. W świetle dotychczasowych cząstkowych badań można stwierdzić, że problem istnieje, choć jest jeszcze bardzo słabo przebadany, zarówno w skali globalnej, jak i lokalnej. W procesie tym siły zjednoczyć powinny wszystkie zainteresowane gremia: agencje rządowe odpowiedzialne za naukę, opiekunowie treści cyfrowych, jednostki naukowo-badawcze, organizacje zajmujące się promowaniem i upowszechnianiem otwartego modelu publikowania, wydawcy, biblioteki (w szczególności naukowe), a także sami autorzy i odbiorcy zainteresowani nieprzerwanym, trwałym i otwartym dostępem do treści naukowych. Takie działania wymagają jednak przede wszystkim świadomości istnienia problemu, zbadania jego skali oraz zapewnienia środków finansowych, które pełnią ważną rolę w procesie zabezpieczania tego rodzaju zbiorów.

Bibliografia

- About Keepers Registry*. (b. d.). [04.03.2025]. <https://keepers.issn.org/keepers-registry>
- Beh, E.; Smith, J. (2012). Preserving the scholarly collection: an examination of the perpetual access clauses in the Texas A&M University Libraries' major e-journal licenses. *Serials Review*, 38(4), 235–242. doi: 10.1080/00987913.2012.10765472
- Bosman, J., Frantsvåg, J. E., Kramer, B., Langlais, P.-C., Proudman, V. (2021). *The OA Diamond Journals Study. Part 1: Findings*. doi: 10.5281/zenodo.4558703
- Carr, P. L. (2010). The commitment to securing perpetual journal access. A Survey of academic research libraries. *Library Resources & Technical Services*, 55(1), 4–16. <https://journals.ala.org/index.php/lrts/article/view/5536/6812>
- Duranceau, E. F. (1998). Archiving and perpetual access for web-based journals: A look at the issues and how five e-journal providers are addressing them. *Serials Review*, 24(2), 110–115. doi:10.1080/00987913.1998.10764452
- Eve, M. P. (2024). Digital scholarly journals are poorly preserved: A study of 7 million articles. *Journal of Librarianship and Scholarly Communication*, 12(1), 1–23. doi: 10.31274/jlsc.16288
- Fenton, E. G. (2006). An overview of Portico: An electronic archiving service. *Serials Review*, 32(2), 81–86. doi: 10.1080/00987913.2006.10765036
- Gmiterek G. (2013). Długoterminowa archiwizacja zasobów cyfrowych. *Res Historica*, (35), 213–235.
- Hardy, R., Oppenheim, C., Brody, T., Hitchcock, S. (2005). *Open access citation information*. <https://eprints.soton.ac.uk/261536>
- Information about archiving agencies which act as Keepers*. (b.d.). [04.03.2025]. <https://keepers.issn.org/keepers>
- Januszko-Szakiel, A. (2009). *Długoterminowa archiwizacja zasobów cyfrowych w świadomości pracowników polskich bibliotek*. <https://lib.psnc.pl/Content/370/11-Januszko-ER.pdf>

- Januszko-Szakiel, A. (2010). Nowy wymiar zabezpieczania elektronicznych zasobów. *Biuletyn EBIB*, (3). <https://www.ebib.pl/2010/115/a.php?januszko>
- Laakso, M., Matthias, L., Jahn, N. (2021). Open is not forever: A study of vanished open access journals. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 72(9), 1099–1112. doi: 10.1002/asi.24460
- LOCKSS Program. (b.d.). [04.03.2025]. <https://www.lockss.org>
- Meddings, C. (2011). Digital preservation: The library perspective. *The Serials Librarian*, 60(1–4), 55–60. doi: 10.1080/0361526X.2011.556437
- Pamuła-Cieślak, N. (2017a). Badanie jakości otwartości polskich czasopism o otwartym dostępie w kontekście nowych wytycznych Directory of Open Access Journal. W: M. Wojciechowska (red.), *Zarządzanie jakością w bibliotece* (ss. 94–95). Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- Pamuła-Cieślak, N. (2017b). Otwartość polskich czasopism indeksowanych w Directory of Open Access Journal: w kierunku modelu modelu gratis czy libre? *Toruńskie Studia Bibliologiczne*, 18(1), 103–117. doi: 10.12775/TSB.2017.006
- Pamuła, N. (2024). Directory of Open Access Journals wspiera wieczystą archiwizację czasopism – o projekcie JASPER. *Biuletyn EBIB*, (3). <https://ebibojs.pl/index.php/ebib/article/view/917/934>
- PKP Preservation Network. (b.d.). [12.01.2025]. <https://pkp.sfu.ca/pkp-pn>
- Polchow, M. (2021). Exploring perpetual access. *The Serials Librarian*, 80(1–4), 107–113. doi: 10.1080/0361526X.2021.1883206
- Suber, P. (2014). *Otwarty dostęp*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. <https://open.icm.edu.pl/handle/123456789/6598>
-

Perpetual archiving in Polish open access journals in the light of data from the Directory of Open Access Journals

Abstract

Thesis/goal: Long-term (perpetual) archiving of content is extremely important for maintaining access to scientific knowledge, the state of research, and cultural heritage. Considering research on so-called vanished journals, this subject has become even more important, especially for Open Access journals.

Method: A multiple-case study was used. It was decided to track the declarations of Polish Open Access journals registered in the Directory of Open Access Journals regarding perpetual archiving. Using database filters, Polish journals were selected, and then data on their declarations regarding the perpetual archiving policy (services, repositories) were collected. Data from the last 5 years were used (over 250 titles from over 858 Polish journals indexed in the database).

Conclusions: A large proportion of Polish journals indexed in DOAJ did not declare a policy of long-term content archiving in any of the services recommended by DOAJ

in 2020–2024 (according to the services recommended by The Keepers Registry). The services indicated by those editorial offices/publishers that have declared such a policy are most often PKP PN, CLOCSS, LOCKSS, Portico, and the Internet Archive. There was no significant connection between the journal's business model (e.g. Article Processing Charges) and the content archiving policy. It is disturbing that some editorial offices of journals registered in DOAJ have not declared a policy for long-term content archiving. **Originality/Cognitive value:** Monitoring the state of perpetual archiving of Polish Open Access journals has not been the subject of broader research so far. This is a contribution to expanding research on disappearing journals in Polish science.

Keywords

Open Access. Perpetual archiving. Scientific journals.

NATALIA PAMUŁA, doktorka nauk społecznych w dyscyplinie nauki o komunikacji społecznej i mediach, adiunktka w Instytucie Badań Informacji i Komunikacji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Interesuje się wyszukiwaniem informacji w środowisku cyfrowym, otwartą nauką, gramami i grywalizacją w edukacji informacyjnej, mediami społecznościowymi jako środowiskiem informacyjno-komunikacyjnym oraz użytkownikami informacji w różnych aspektach. Współtwórczyni praktycznych kursów e-learningowych, m.in. „Bibweb” (realizowany przez Fundację Bertelsmanna, Bibliotekę Uniwersytecką w Warszawie, Komisję Wydawnictw Elektronicznych SBP EBIB oraz Instytut INiB UMK) i „Login: biblioteka” (realizowany na potrzeby Programu Rozwoju Bibliotek, przy udziale Fundacji Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego, Polsko-Amerykańskiej Fundacji Wolności oraz Fundacji Billa i Melindy Gates). Autorka monografii Ukryty Internet jako przedmiot edukacji informacyjnej (2015), jest także współautorką publikacji Metody i narzędzia budowania społecznej odporności na dezinformację: od fact-checkingu po edukację medialną (2024). Od 2014 roku współpracowniczka The Directory of Open Access Journals.

PRZEMYSŁAW KRYSIŃSKI, doktor nauk społecznych w dyscyplinie nauki o komunikacji społecznej i mediach, adiunkt w Instytucie Badań Informacji i Komunikacji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Interesuje się cyfrowymi usługami publicznymi, dezinformacją i fact-checkingiem, partycypacyjną rolą instytucji GLAM w kształtowaniu potencjału inteligentnych miast, zjawiskiem inkluzywności w bibliotekach oraz działaniami bibliotek podejmowanymi z myślą o osobach ze społeczności LGBTQ+. Współtwórca praktycznych kursów e-learningowych, m.in. „Bibweb” (realizowany przez Fundację Bertelsmanna, Bibliotekę Uniwersytecką w Warszawie, Komisję Wydawnictw Elektronicznych SBP EBIB oraz Instytut INiB UMK) i „Login: biblioteka” (realizowany na potrzeby Programu Rozwoju Bibliotek, przy udziale Fundacji Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego, Polsko-Amerykańskiej Fundacji Wolności oraz Fundacji Billa i Melindy Gates). Autor wielu prac naukowych, w tym monografii pt. Smart city w przestrzeni informacyjnej poświęconej rozwiązaniom smart wdrażanym w inteligentnych miastach w Polsce i poza jej granicami oraz publikacji Metody i narzędzia budowania społecznej odporności na dezinformację: od fact-checkingu po edukację medialną, poruszającej kwestię dezinformacji i sposobów walki z tym zjawiskiem.

Kontakt

krys@umk.pl

napa@umk.pl

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Instytut Badań Informacji i Komunikacji

ul. Bojarskiego 1, Toruń

**Utwór dostępny jest na licencji
CC BY-NC-ND 4.0.**

Creative Commons
Uznanie autorstwa
Użycie niekomercyjne
Bez utworów zależnych
4.0 Międzynarodowe

**The article is made available under
the CC BY-NC-ND 4.0 licence.**

Creative Commons
Attribution
Non Commercial
No Derivatives
4.0 International